

SISÁK GÁBOR

„... OROSZORSZÁG, TE MÉLTATLAN KIVÁLASZTOTT!...”*

Bevezető megjegyzések a „Levél a szerbekhez” c. esszéhez

Alekszej Sztjepanovics Homjakov (1804–1860), Ivan Szergejevics Kirejevskij (1806–1856), valamint a hozzájuk csatlakozó Konsztantyin Szergejevics Akszakov (1817–1860) és Jurij Fjodorovics Szamarin (1819–1876), akiket gyakran emlegetnek az „igazi szlavofilekként”, a „szlavofilizmus klasszikusaiként”, az 1840-es és 50-es években írott műveikben egy nagy témát indítottak útnak az orosz gondolkodásban. Rendkívül sokoldalú irodalmi munkásságukban, amelyet ugyanakkor nagyfokú metodológiai és szemléleti következetesség is jellemez, Oroszország és az orosz kultúra különleges helyzetére reflektálva kritikusan gondolták végig az európai gondolkodás nagy kérdéseit, sajátos szemléletmódjuknak megfelelően az európai kultúra végső gondolati alapjait törekedtek megragadni.

Bár e gondolkodók szemlélete a felvilágosodás által meghatározott gondolati közegben formálódott, s eszmei forrásaik között fontos helyet foglal el a német romantika és a Kant utáni német filozófia, mégis szemléletmódjukat döntően befolyásolta a keleti kereszténység gondolati öröksége is, az orthodox kereszténység vitája a „nyugati hitvallásokkal”. Ez a szemléleti kiindulópont, valamint Oroszország Európán belüli speciális helyzetének és a Nagy Péter utáni orosz társadalom kettéosztottságának gondolati leképeződése egyedülálló szellemi hagyomány kialakulását eredményezte. Homjakov, Ivan Kirejevskij, Jurij Szamarin és Konsztantyin Akszakov fellépése egybeesett az orosz nemzeti öneszmélés megindulásával, és e „szlavofilek” az európai gondolkodás által felvetett végső kérdéseket olyan utópikus konstrukciókkal igyekeztek feloldani, amelyeket az ekkor a figyelem előterébe kerülő orosz régmúltra vetítettek rá. Igaz, következetes „idealista” metodológiájukból következően az orosz történelemben mindig csak eszméket, elveket és eszményeket, s nem intézményeket mutattak fel, hogy aztán az európai társadalmak alapját képező elvekkel állítsák szembe azokat.

A krími háború, az 1861-gyel meginduló reformok, illetve Homjakov, Ivan Kirejevskij és Konsztantyin Akszakov halála zárta le azt a korszakot, amelyben kialakulhatott az „igazi szlavofilizmus” gondolati képződménye.

Ugyanakkor az általuk elindított téma, Oroszország és a Nyugat szellemi alapjainak szembeállítására, a „nyugatkritika”, a „nép” és a művelt réteg szembehelyezése, valamint az általuk felállított gondolati keretek, antropológiai és ismeretelméleti konstrukciók, az általuk adott tipológia fontos szerepet játszottak a XIX. sz. második felének orosz szellemi életében. Egymástól eltérő módon, és részben más hagyományokra is támaszkodva, de mégis eszmeileg szorosan kapcsolódtak

---

* Alekszej Homjakov: Oroszországhoz. A ctmben idézett vers 1854. március 24-én született, a „szlavofil” irodalom egyik alapműve. A szlavofil gondolkodás klasszikus korszakának (1839–1861) legfontosabb trásait magyar nyelven lásd: A megváltó Oroszország. Válogatás a szlavofil gondolkodók trásaiból. Vál. és szerk.: Kiss Ilona; jegyzetek: Sisák Gábor és Filipov Szergej; utószó: Tallár Ferenc. Budapest, Századvég, IDEA RUSSICA, 1992. 383 l.

a „klasszikus szlavofilekhez” az orosz gondolkodás olyan nagyságai, mint F. M. Dosztojevszkij (1821–1881), A. A. Grigorjev (1822–1864), Ny. Ja. Danyilevszkij (1822–1885), Ny. Ny. Sztrahov (1828–1896), K. N. Leontyev (1831–1891), V. V. Rozanov (1856–1919) vagy V. Sz. Szolovjov (1853–1900) és Ny. F. Fjodorov (1828–1903). A XX. században gazdagon merítettek Homjakov, I. Kirejevszkij, Ju. Szamarin és K. Akszakov szellemi örökségéből olyan kiemelkedő gondolkodók, mint Ny. A. Bergyajev (1874–1948) vagy Szergej Nyikolajevics Bulgakov (1871–1944).

Alekszej Homjakov 1804. május 1-jén született Moszkvában, tehetőses nemesi családban. Az 1812-es Napoleon elleni háború, nemzedéktársaihoz hasonlóan, számára is egész életére meghatározó élmény volt. Kiváló házitanítók gondoskodtak oktatásáról, folyékonyan beszélt franciául, angolul és németül, tanult görögül és latinul. 1822–25 között a hadseregben szolgált, majd 1825–26-ban Párizsban tartózkodott. Itt fejezte be *Jermak* c. drámáját, amely 1829-ben került színpadra. Az irodalmi szalonok gyakori vendége, ebben az időszakban közel állt a *Bölcséletkedvelők* társaságához, versei a *Moszkovszkij Vesznyikben* jelentek meg rendszeresen. Költészetéről Puskin is elismerően nyilatkozott. Amikor a száműzetéséből visszatért Puskin egy estélyen felolvasta a *Borisz Godunovot*, a Bölcséletkedvelők részéről válaszul Homjakov olvasta fel művét, a *Jermakot*. 1832-ben fejezte be másik jelentős drámáját, a *Dmitrij Szamozvanyec* címűt, amely témáját szintén az orosz történelemből meríti.

1828–29-ben részt vett a Törökország elleni háborúban, vitézségéért Szent Anna érdemrenddel tüntették ki. 1836-ban vette feleségül Katyeria Mihajlovna Jazikovát, a neves költő, Ny. M. Jazikov húgát, és ettől kezdve az állami szolgálatot nem vállaló nemesség életét élte, a nyarakat birtokán, a teleket Moszkvában töltve.

Költészetében már a 30-as években jelen vannak azok a motívumok, melyek későbbi teoretikusi munkásságát jellemzik majd (*Álom*, 1835, *Oroszországhoz*, 1839). Az *Álom* c. verséből származik a később sokat idézett, így Dosztojevszkijnél is megjelenő, Nyugat-Európára értett „szent csodák országa” kifejezés.

Ebben az időszakban, a szigorú cenzurális viszonyok miatt is, a moszkvai irodalmi szalonok jelentették a filozófiai és irodalmi viták legjelentősebb fórumát. Itt zajlottak azok a viták, melyekre később mint a „szlavofil-nyugatos vitára” hívtakoztak. Homjakov e viták aktív résztvevőjeként egy összejövetelen 1839-ben olvasta fel A régiről és az újról c. írását, amelyben először jelenik meg az ő, I. Kirejevszkij, Ju. Szamarin és K. Akszakov későbbi munkásságát meghatározó alapgondolat és szemlélet.

1838-tól haláláig dolgozott a világtörténelemlről szóló nagyszabású munkáján, amely műveinek nyolckötetes kiadásában három kötetet tesz ki. Első jelentősebb írásai a 40-es évek elején jelennek meg az M. P. Pogogyina által szerkesztett *Moszkvityanyinban*, így a jobbágyfelszabadítást és az obszcina-kérdést érintő *A falusi körülményekről* és a *Még egyszer a falusi körülményekről*.

1844-ben kezdte meg 1854-ig tartó, nézeteinek szinte teljes kifejtését nyújtó levelezését William Palmerrel, a pravoszlávia iránt nagy szimpátiát mutató anglikán teológussal. A *Moszkvityanyinban* 1845-ben jelent meg a *Levél Pétervárra a vasút kapcsán*, amelyben a vasútépítés propagálása mellett Oroszország és Európa viszonyát elemzi. A 40-es évek második felében és az 50-es évek legelején sorra jelennek meg a *Moszkvityanyinban* és az 1846-os és 1847-es „szlavofil” gyűjteményes kötetekben nagyjelentőségű tanulmányai: a *Hogyan vélekednek*

a külföldiek Oroszországról (1845), a *Hogyan vélekednek az oroszok a külföldiek-ről* (1846), *Az orosz művészeti iskola lehetőségéről* (1847), az 1847-es angliai utazásának hatására íródott *Anglia* (1847), illetve az ebbe a sorba illeszkedő, de publikálásra nem került *Humboldt kapcsán* (1849) és a londoni világkiállítás apropóján született *Arisztotelész és a világkiállítás* (1851) című frás.

Szűkebb értelemben vett filozófiai témákat érint az 1852-es „szlavofil” gyűjteményes kötetben megjelent *Megjegyzés I. V. Kirejevskij 'Az európai kultúra jellegéről és az orosz kultúrához való viszonyáról' című cikkéhez* és *Az I. V. Kirejevskij hátrahagyott trásai között megtalált 'Töredékek' kapcsán* (Russzkaja Beszeda, 1857), továbbá a *Levél Jurij Szamarinhoz a filozófia mai jelenségei kapcsán*, illetve a *Második filozófiai levél Ju. Szamarinhoz* (Russzkaja Beszeda, 1860).

Homjakov a tizenkét Palmer-levélen túl teológiai nézeteit az 1853-ban, 1855-ben és 1858-ban külföldön kiadott három nagy esszéjében fejtette ki, melyek az *Egy pravoszláv keresztény megjegyzései a nyugati hitvallásokról* összefoglaló címet viselik. Jelentős teológiai írásai még az életében kéziratban maradt *Egy az egyház c. írása* és a franciául íródott *Levél a L'Union Chrétienne szerkesztőjének Gagarin jezsuita atya beszéde kapcsán* nagyjelentőségű tanulmánya. Homjakov összegyűjtött teológiai munkái először csak 1879-ben jelenhettek meg Oroszországban.

A Valujev által szerkesztett, 1845-ben megjelent gyűjteményes kötet kapcsán éles vitába keveredett a történész T. N. Granovszkijjal, majd a szintén nyugatos történész Sz. M. Szolovjovval is (*Megjegyzés Szolovjov 'Schlözer és a történelmetlen irányzat' c. cikkével kapcsolatban*).

Mivel Homjakov és a többi „igazi szlavofil” a szigorú cenzúra működése miatt önálló folyóiratot nem indíthattak, írásaikat főként M. P. Pogogyin *Moszkvityanyinjában* jelentették meg, illetve gyűjteményes kötetek megjelentetésével próbálkoztak.

Az 1852-es „szlavofil” gyűjteményes kötet megjelenése, illetve a következő gyűjteményes kötetnek a cenzúra elé való betérjesztése után Homjakov, akár csak a kötet szerzői közül I. Kirejevskij, K. és I. Akszakov, illetve V. Cserkassz-kij, írásban volt kénytelen kötelezettséget vállalni, hogy műveiket ezentúl közvetlenül a Pétervári Központi Cenzúrahivatalhoz nyújtják be a moszkvai helyi cenzúra hatóság helyett, ami egyenlő volt a további publikációk betiltásával, így a tervezett további „szlavofil” gyűjteményes kötetek sem jelenhettek meg.

A krími háború megrázó élménye tükröződik az *Oroszországhoz c. versén* (1854), amely az oroszországi állapotok rendkívül éles kritikáját tartalmazza. A vers összhangban áll Homjakov azon meggyőződésével, hogy Oroszország háborús veresége megmutatta a korábbi berendezkedés alapvető fogyatékoságait és megteremtette egy új kezdet lehetőségét. A vers széles körben ismert volt, kiváltotta a hatóságok nemtetszését, Homjakovot a Moszkvából való kitiltás fenyegette. A III. Ügyosztály javaslatára Zakrevszkij, Moszkva városparancsoka magához rendelte és kötelezvényt íratott vele alá, hogy írásait senkinek sem fogja megmutatni a cenzúra hatóság jóváhagyása előtt.

Az I. Miklós halála utáni időszakban a kedvezőbbé vált cenzurális viszonyok között az 1856-tól megjelenő *Russzkaja Beszeda* és az 1857-ben megjelent *Molva* tág teret biztosított Homjakov számára publicisztikai tevékenységének kifejtésére. A cenzúra enyhülése ellenére Homjakovot újabb retorziók is érik: a hatóságok 1856-ban megtiltották számára a szakáll és az orosz népi ruházat viselését.

Az 50-es évek végén írta a jobbágyfelszabadításra vonatkozó tervezetét: *Az oroszországi jobbágyrendszer eltörléséről. Levél Ja. I. Rosztovcevnak*. 1858-ban részt vett a Moszkvai Szláv Jótékonyági Egyesület megszervezésében, ugyanezen évben választják meg az újjáéledt Az Orosz Irodalom Kedvelőinek Társasága első elnökének. Ebben a tisztségében mondhatott üdvözlő beszédet az akkoriban ismertté váló Lev Tolsztoj felvétele alkalmából 1859-ben.

Utolsó írása, a *Levél a szerbekhez*, bár szemléletében nem tért el korábbi írásaiól, a megváltozott bel- és külpolitikai helyzetben némi hangsúlyeltolódást mutat megelőző írásaihoz képest.

Homjakov az 1860-as kolerajárvány idején önkéntes orvosként működött, maga is megkapta a betegséget. 1860. szeptember 23-án halt meg.

Bár gyakran emlegetik Homjakovot, s van Kirejevskijt, Szamarint és Konsztantyin Akszakovot az „igazi szlavofilekként”, mégis e furcsa szláv–görög összetett szó, a „szlavofil” elnevezés használata Homjakovval, I. Kirejevskijjel, Ju. Szamarinnal és K. Akszakovval kapcsolatban több szempontból is problematikus.

A „szlavofil” kifejezés először a XIX. század elején bukkant fel, használták az ún. csodálatos évtized, (a 40-es évek) folyóiratainak és szalonjainak vitáiban, majd e kifejezés széleskörű elterjedtségre a XIX. század második felében tett szert, de közelebbi tartalmi meghatározást soha sem nyert, mindig is megmaradt az ideológiai csatározások segédeszközének.

Legelőször még a XIX. század elején A. Sz. Siskovot (1754–1841) nevezték „szlavofilnek” eszmei ellenfelei, a karamzinisták a „régis és az új stílus” körül zajló vitákban, ezzel arra utalva, hogy Siskov az egyházi szláv nyelv szerepét hangsúlyozta (amelyet akkor egyszerűen „szláv” nyelvnek is neveztek) a beszélt orosz szláv szemben, mivel azonosnak tartotta az egyházi szláv nyelvet az irodalmi orosz szláv szemben. Ebben a kontextusban a „szlavofil” az egyházi szláv nyelv kedvelőjét jelenti. A „régis és az új stílus” körüli vita természetesen nemcsak nyelvészeti jelentőséggel bírt, hanem összekapcsolódott bizonyos társadalomfilozófiai elképzelésekkel is, hiszen a „régis stílus” (az egyházi szláv), fogalmából következően alkalmatlan volt új eszmék közvetítésére, ellentétben az „új stílussal”, amely ezen új eszmék hordozójává válhatott. Az egyházi szláv nyelv jelentőségét jól mutatja, hogy az első orosz nyelvű (tehát nem egyházi szláv) teljes bibliafordítás csak 1876-ban jelent meg Oroszországban.

A siskovisták és a karamzinisták vitája után a „szlavofil” kifejezés e jelentése mellé a XIX. század első harmadában számtalan más jelentés is társult, így többek között „szlavofilnek” nevezték az ekkor kialakuló szláv filológiával foglalkozó nyelvészt és a szláv népek élete után érdeklődő írókat, majd egy későbbi korszakban a szláv népek politikai összetartozását hirdető publicistákat is.

Ny. A. Polevoj, az orosz irodalmi életben ebben az időszakban nagy szerepet játszó kritikus és író már 1833-ban az orosz irodalom szlavofil vonulatáról írt, odasorolva pl. Siskovot, A. Sz. Gribojedovot és V. K. Kúhelbeckert.

Így voltak „szlavofilok” az egymást követő nemzedékek számára olyan igen eltérő szellemiségt képviselő alkotók, mint V. F. Odojevskij és V. K. Kúhelbecker, A. Sz. Gribojedov, M. P. Pogogyin és Sz. P. Sevirkov, A. I. Koselev és V. A. Cserkasszkij, A. A. Grigorjev és F. M. Dosztojevskij, Ny. Ja. Danyilevskij és K. Leontyev, hogy a felsorolást önkényesen megszakítsuk a múlt század 80-as éveinél.

Az „igazinak” nevezett szlavofilek, Homjakov, I. Kirejevskij, Ju. Szamarin és K. Akszakov magukat sohasem nevezték „szlavofileknek” és nem érdeklődtek a többi szláv nép iránt, Homjakovot kivéve, de Homjakov esetében is ez az érdeklődés csak másodlagos jelentőségű volt.

Bár Homjakov és Kirejevskij elképzeléseit az ún. „szlavofil-nyugatos” vita során és később is gyakran azonosították az ún. hivatalos népiesség ideológiájával, és számos kortárs vélte úgy, hogy nézeteik megegyeznek Pogogyinével és Sevirjovével, mégis e két nézetrendszer között áthidalhatatlan ellentét feszül.

Homjakov és Kirejevskij következetes „idealista” metodológiájuk következtében, mely élesen elkülönítette a létezett az eszméktől és az eszményektől, és amelytől idegen volt mindenfajta pozitívizmus és „szociológus” látásmód, sohasem az orosz állam (társadalom) egyes létezett intézményeit vagy az orosz történelem egyes létezett korszakait mutatták fel eszményként, hanem az egyes régi intézményekben, hagyományokban, intézkedésekben jelenlévő, az azokban megtestesülő eszmét, általuk helyeselt társadalomszerveződési eszményt.

Így lehetetlen meghatározni az orosz történelem azon korszakát is, amelyet esetleg eszményítettek volna, bár az orosz történetírással összhangban korszakolásukban világosan elkülönítették egymástól a Kijevi Oroszországot, a Részfejedelmi Oroszországot, a Moszkvai Oroszországot, valamint a Nagy Péter utáni Oroszországot. Ugyanígy nem lehet megnevezni egyetlen, az orosz történelemben fennállt intézményt sem, melyet idealizáltak volna.

Így például Homjakov számos írásában érintette a bíraskodás kérdését és ennek kapcsán kiemelt az orosz történelem legkorábbi szakaszaitól kezdve számos olyan bíraskodási formát, amelyben a bírói eljárás nyilvános, nem formális, esküdtek bevonásával történik, és a bírónak nem áll erőszakapparátus rendelkezésére, hogy az ítéletben foglaltakat kikényszerítse, hanem mintegy választott bíróként működik. Néha csak egy krónikabeli utalás alapján hangsúlyozta a bíraskodás fentebbi tulajdonságait, máskor egy, részleteiben is ismert, a saját korában is fennállt jogintézményre hivatkozott. Ezekben az esetekben nem magát a sokszor részletes felépítésében és működésében nem is ismert intézményt állítja mintegy szervezeti-fizikai valójában megvalósítandó eszményként a kor elé, hanem csak az ebben az intézményben jelenlévő elvet.

Ezzel összhangban a Homjakov és a többi „igazi szlavofil” koncepciójában központi szerepet játszó „obscsina” kifejezés nem a valamikor létezett és a korban is fennálló faluközösséget jelenti, hanem az általuk eszményinek tartott társadalom- és közösségszerveződési elvet, amelynek egyik, de korántsem teljes megjelenési formája az oroszországi faluközösség. Csak az obscsina-elv alapján szerveződő társadalomban (és bármilyen közösségben) élő individuum lehet szabad, semmilyen tekintélynek, erőszaknak és kényszernek nem alávetett. Homjakov és a többi „szlavofil” értelmezésében egyedül csak az obscsina-elv képes feloldani azt az ellentmondást, hogy hogyan lehet az egyén egyszerre társadalmilag kötött és mégis szabad. Ennek az ellentmondásnak a feloldása Homjakov és a „szlavofilek” egyik nagy témája. Az obscsina terminus funkciója Homjakov gondolatrendszerében sok tekintetben a nyugat-európai társadalomfilozófiai elképzelésekben szereplő „természeti állapot”, „társadalmi szerződés” kifejezések metodológiai szerepéhez hasonlítható. Homjakov szerint az orosz történelemben megőrződött az obscsina-elv, igaz, megmaradt elvnek, eszménynek, eszmének, teljes alakot nem hozott létre, míg a (nyugat-) európai társadalmak kezdettől fogva nélkülözték ezt az elvet.

A „szlavofilek” obszcina fogalmára jól rávilágít a „nyugatos” történészekkel a nemzeti szervezetről folytatott vita, mely során a „nyugatos” történészek az állam kialakulása előtti időszakban vérségi kötelékkel összetartott közösségek meglétét feltételezték (nemzetiség), amely elnyomta az egyént, és amelyből az egyénnek ki kellett szakadnia, míg a „szlavofilek” szerint a fennállt obszcina szervezet, ill. az obszcina nem vérségi kötelékek összessége, hanem, bár szervesen fejlődött, de mégis reflektált, mesterséges, szellemi képződmény, amely nagyfokú tudatosságot és individualitást feltételez.

Az obszcina-elvvel mintegy praestabilita harmoniában áll, annak mintegy másik vonatkozását képezi a szobornosztj-elv. Homjakov a „szobornij” kifejezést használja a keresztény egyház jellemzésére (a görög „katholikosz” szláv fordításaként) egyik legfontosabb, bár igen rövid írásában, amely a „*Levél a L'Union Chrétienne szerkesztőjének Gagarin jezsuita atya beszéde kapcsán*” címet viseli.

A „szobornosztj” kategóriájával jellemzett közösség testesíti meg Homjakov számára azt a közösségszerveződési mintát, amelyben az individuum nincs semmiféle tekintélynek, kényszernek, erőszaknak alávetve. Csak a fentebbi kategóriával jellemzett közösség- (társadalom) szerveződési modellben bontakozhat ki az igazi individualitás, lehet az egyén igazán szabad Homjakov szerint. A „szobornosztj-elv” tehát az ideális társadalomszerveződés paradigmája Homjakov értelmezésében, az egyetlen egyetemes, általános, objektív, interszubjektív, reális és ésszerű elv, amely az individuumok közötti konszenzus alapjául szolgálhat, amely a más esetekben elkerülhetetlen erőszakot szükségtelenné teszi.

Ezt az egyetemes elvet a pravoszlávia őrzi. Homjakov értelmezésében ugyanis ezzel összhangban a „pravoszlávia” nem a jelenben létező vagy a régmúlt korszakokban létezett orosz egyházat (vagy a többi orthodox, keleti keresztény egyházat) jelenti, hanem az egyetemes kereszténységet, de azt sem mint létező szervezetet, hanem mint szellemi elvet, erőt, a teljes univerzalitás és egyetemeség elvét.

Egyházszerkezeti vonatkozásban Homjakov pedig ezzel teljesen összhangban negatívumként említi az önálló patriarchátus megteremtését Moszkvában (amire 1589-ben került sor), mivel az egyház így nem tudott független maradni a világi hatalommal szemben, ellentétben azzal az állapottal, amikor az oroszországi egyház a konstantinápolyi pátriárka jurisdikciója alatt állt.

A római katolicizmus ettől az univerzalitástól, organicitástól való elszakadást jelenti, az esetlegesség, az erőszak, az önkény és a tekintély elvének megjelenését. Álláspontja szerint elsősorban a klasszikus pogány örökség (amely a jelen esetben elsősorban a Római Birodalmat jelenti) és a barbár germán népek hatására a nyugati kereszténység kiszakadt az egyetemes kereszténységből, mivel az egyoldalú racionalizmus és az ezzel összefüggésben álló önkény és erőszak útjára tért. Ennek egyik legfőbb példáját és bizonyítékát a „Filioque” (a „Fiútól is”) kitételnek a nyugati egyház által a nikaiai-konstantinápolyi hitvallásba történt beiktatásában látta, ami először a VII. század folyamán jelent meg a mai Spanyolország területén, majd fokozatosan elterjedt a nyugati egyházon belül, végül hivatalos dogmává emelkedett. A „Filioque” körüli vita, azaz annak kérdése, hogy a Szentlélek csak az Atyától vagy az Atyától és a Fiútól is származik, képezi a nyugati és keleti kereszténység közötti egyik legfontosabb dogmatikai ütközőpontot. A nyugati és a keleti kereszténység közötti szakadás 1054-ben vált teljessé. Nyugat-Európa társadalmainak, amelyek a római katolicizmus hatása alatt formálódtak, minden része, minden intézménye – Homjakov értelmezésében – az erőszak, az esetlegesség és az önkény ezen elvét testesíti meg. A római katolicizmus elve

az egységet (a társadalmiságot) külső erőszak útján valósítja meg, tekintélyre alapozza, aminek legnyilvánvalóbb megnyilvánulása az egyházon belül az elkülönült papság (amely a katolikus álláspont szerint az igazság letéteményese), a katolikus egyház szervezete, a pápaság intézménye.

Ugyanakkor a protestantizmus elve, amely Homjakov értelmezésében a katolicizmus mechanikus tagadását jelenti csupán a katolicizmus alapelveinek megtartása mellett, sem képes semmiféle egységet megvalósítani, vagy némely formájában ugyanolyan tekintélyelvű, mint a katolicizmus, mivel nélkülöz, Homjakov szóhasználatával élve, minden „ésszerű” alapot, így a protestantizmus csupán önkényes és partikuláris vélekedések összessége.

Oroszország egyedülállósága éppen abban rejlik Homjakov és a „szlavofilek” felfogása szerint, hogy az alapjául szolgáló, illetve a benne megőrzött alapelv egyetemes, általános érvényű, nem tartalmaz semmi partikulárisat és esetlegeset.

Homjakov munkásságának döntő része I. Miklós uralkodásának időszakára, a krími háború előtti korszakra esik. Ebben a korszakban az irodalmi tevékenység jelentette a nyilvánosság egyetlen formáját és kínált lehetőséget közéleti tevékenységre az állami szolgálat körén kívül.

Az „igazi szlavofilek” önálló folyóirat indítását nem is remélhették, Homjakov a szigorú cenzúra miatt műveit nehezen és ritkán tudta megjelentetni, írásainak nagy része kéziratban maradt vagy külföldön jelent meg, és munkái egy részét eleve nem is a megjelentetés szándékával írta. Nézetek kifejtésének igen fontos fórumát jelentette a magánlevelezés és az irodalmi szalonok. Ebből kifolyólag művei ismerőinek és értelmezőinek száma, az eszmeileg hozzá közelálló szűk körén kívül, rendkívül csekély volt, és mivel munkáinak igen kis töredéke volt csak ismert az irodalmi közvélemény számára, így az a kép, amelyet főként eszmei ellenfelei, az ún. „nyugatosok” alakíthattak ki róla, jelentősen eltér attól a képtől, amelyet műveinek teljesebb ismeretében alkothattunk magunknak. I. Miklós halála után (1855) az irodalmi tevékenység feltételei teljesen megváltoztak. A cenzúra enyhült, a „szlavofilek” önálló folyóiratokat indíthattak (*Russzkaja Beszeda, Szelszkoje Blagousztrojsztvo, Molva*), 1858-ban megalakulhatott a *Moszkvai Szláv Jótékonyági Bizottság*, majd a moszkvait követve a pétervári, kijevei, odesszai. A szláv bizottságok létrehozásában jelentős szerepet játszottak az „igazi szlavofilek”, moszkvai bizottságban I. Akszakov kiemelkedő szerepet töltött be.

Ebben az új helyzetben született meg a Levél a szerbekhez, amelyet I. Akszakov személyesen terjesztett Belgrádban és tanúja lehetett a mű fogadtatásának, amely meglehetősen hűvös volt még azok részéről is, akik pedig szimpatizáltak a moszkvai „szlavofilekkel”. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a művet teljesen félreértették, Homjakov szándékaival teljesen ellentétesen értelmezték. A mű fogadtatása jól mutatja, hogy az „igazi szlavofil” eszmék hogyan nyertek a szerzők eredeti szándékaival és gondolatvilágával teljesen ellentétes értelmezést azután, hogy születési és életközegükből, az I. Miklósi korszak moszkvai irodalmi szalonjainak, folyóiratainak világából kilépve, létrehozóik szellemiségétől teljesen idegen gondolatvilágú értelmezők kezére jutottak.

Ahogy egyfelől az 1861-es jobbágyfelszabadítás végérvényesen lezárta a korábbi periódust Oroszország történetében, úgy tett végérvényesen pontot a „klasszikus szlavofilizmus” korszakára I. Kirejevskij 1856-ban, Homjakov és K. Akszakov 1860-ban bekövetkezett halála, és így maradhatott az általuk létrehozott gondolati mű szerves, kerek egész.